

Жила С. О.,
доктор педагогічних наук, професор,
Національний університет «Чернігівський колегіум»

МИТЦІ РОЗСТРІЛЯНОГО ВІДРОДЖЕННЯ У «ЩОДЕННИКАХ» ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

У статті зроблено спробу проаналізувати тему розстріляного відродження у «Щоденниках» (1943-1995) Олеся Гончара крізь призму політичної ситуації в Україні сталінських часів і довести, що заходи радянської влади були спрямовані на планомірне знищення української інтелігенції. Олесь Гончар у своїх записах наголошував, що головним наслідком масових репресій було не лише фізичне винищення найбільш активної та інтелектуальної частини нації, а й руйнування етнічних підвалин її буття, моральне розтління тих, хто був свідком терору; стверджував, що за розмахом знищення населення власної країни і за цинізмом, з яким це робилося, сталінський режим був найжахливішим у всьому світі («Ні фараони, ні римські цезарі не доходили до таких глумлінь над людиною...»).

Розглянуто погляди світового інтелектуала на проблеми буття особистості митця, розуміння призначення письменника в суспільстві, його відповідальність за долю народу. Олесь Гончар, даючи уявлення про естетичну вартість української літератури першої половини ХХ століття, переконує, що «генетично ми походимо від того стражденного покоління».

Визначено домінанти свідомості критика, пов'язані з художньою літературою, його етичні й моральні принципи щодо представників розстріляного й недорозстріляного відродження.

З'ясовано творчі й людські стосунки світового інтелектуала з такими відродженцями першої половини ХХ століття як Іван Багряний, Григорій Косинка, Микола Хвильовий, Василь Вразливий, Микола Куліш, Олександр Довженко, Павло Тичина, Максим Рильський, Остап Вишня, Юрій Яновський, Микола Бажан, обумовлено трагедію неповної реалізації таланту багатьох

митців, які в умовах тоталітарної системи купували собі право на життя творами, що прославляли Леніна, Сталіна, комуністичну партію.

Ключові слова: Олесь Гончар, «Щоденники», розстріляне відродження, культурне життя, трагедія письменства, трагедія нації, імперія зла, Іван Багряний, Микола Хвильовий.

В статті зроблена спроба проаналізувати тему расстріляного відродження в «Дневниках» (1943-1995) Олеся Гончара крізь призму політичної ситуації в Україні сталінських часів і довести, що заходи радянської влади були спрямовані на планомірне знищення української інтелігенції. Олесь Гончар в своїх записках відзначав, що головним наслідком масових репресій було не тільки фізичне знищення найбільш активної і інтелектуальної частини нації, але і руйнування етнічних основ його існування, моральне падіння тих, хто був свідком терору; утверджував, що по розмаху знищення населення власної країни і по цинізму, з яким це робилося, сталінський режим був найжорсткішим у всьому світі («Ні фараони, ні римські цезарі не доходили до таких ганьб над людиною...»).

Розглянуті погляди світового інтелектуала на проблеми існування особистості митця, розуміння призначення письменника в суспільстві, його відповідальність за долю народу. Олесь Гончар, даючи характеристику об'єктивної цінності української літератури першої половини ХХ століття, стверджує, що «генетично ми походимо від того страждущого покоління».

Визначені домінуючі риси свідомості критика, пов'язані з мистецтвенною літературою, його етичні і моральні принципи в стосунках з представниками расстріляного і недорасстріляного відродження.

Виявлено творчі і людські стосунки світового інтелектуала з такими представниками відродження першої половини ХХ століття як Іван Багряний, Григорій Косинка, Миколай Хвильовий, Василь Вразливий, Миколай Кулиш, Олександр Довженко, Павло Тычина, Максим Рыльский, Остап Вишня, Юрій Яновський, Миколай Бажан, зумовлено трагедію

неполной реализации таланта многих художников, которые в условиях тоталитарной системы покупали себе право на жизнь произведениями, прославлявшими Ленина, Сталина, коммунистическую партию.

Ключевые слова: Олесь Гончар, «Дневники», расстрелянное возрождение, культурная жизнь, трагедия литературы, трагедия нации, империя зла, Иван Багряный, Николай Хвиелевой

The article attempts to analyze the topic of «Executed Renaissance» in «Diaries» (1943 – 1995) by Oles Gonchar through the prism of the political situation in Ukraine during Stalin's times and to prove the ability of Soviet government's measures to destroy the Ukrainian intellectuals. Oles Gonchar emphasized that the main consequence of mass repressions was not only the physical extermination of the most active and intellectual part of the nation, but also the destruction of the ethnic foundations of its existence, moral defilement for those who witnessed terror; argued that, in magnitude of the destruction of its own population and the cynicism with which this was done, the Stalin's regime was the worst in the world («No Pharaohs, nor the Roman Caesars did not reach such mockeries of people...»). The views of the world intellectual on the problems of existence of the artist's personality, understanding the role of the writer in society, his responsibility for the fate of the people are considered. Oles Gonchar, giving an idea of the aesthetic value of Ukrainian literature in the first half of the twentieth century, convinces us that "we are genetically derived from that suffering generation." The dominants of the reviewer's consciousness, connected with the fiction, its ethical and moral principles as to the representatives of the «Executed Renaissance» and «Non-executed Renaissance» are determined.

The creative and human relations of the world intellectual with such revivals of the first half of the twentieth century as Ivan Bagryanyi, Grigory Kosinka, Mykola Khvylovyyi, Vasyl Vrazhlyviy, Mykola Kulish, Oleksandr Dovzhenko, Pavlo Tychyna, Maxim Rylskyi, Ostap Vyshnya, Yuriy Yanovskyi, Mykola Bazhan are found out; the tragedy of incomplete realization of the talent of many artists who in the

conditions of the totalitarian system bought themselves the right to live due to their works that glorified Lenin, Stalin, the Communist Party, is defined.

Key words: Oles Gonchar, «Diaries», «Executed Renaissance», cultural life, the tragedy of writing, the tragedy of nation, empire of evil, Ivan Bagryanyi, Mykola Khvylovyi.

«Щоденники» (2002-2004 pp.) Олеся Гончара, класика української літератури ХХ століття, видатного громадського діяча, патріота України, стали об'єктом активного вивчення. З-поміж багатьох досліджень вигідно вирізняється монографія М. І. Степаненка «Літературний простір «Щоденників» Олеся Гончара (2010 р.). За матеріалами «діарійної мозаїки» автор розкриває особливості української культури ХХ століття; в культурно-історичному та національно-естетичному контексті цієї доби досліджує український літературний процес у персоналіях, з'ясовує місце й роль у ньому багатьох майстрів слова: Павла Тичини, Юрія Яновського, Миколи Бажана, Петра Панча, Остапа Вишні, Василя Симоненка, Івана Драча, Ліни Костенко, Бориса Олійника, Дмитра Павличка, Григора Тютюнника, Івана Дзюби.

Високо оцінила й щиро подякувала М. І. Степаненкові дружина письменника Валентина Гончар за об'єктивність висвітлення світу митця: «саме його устами Олесь Терентійович нарешті заговорив із такою бажаною для нього... відвертістю та прямою» [1, с. 4].

Для нас, професорів, які читають лекції і проводять семінарські заняття з історії української літератури першої і другої половини ХХ століття, монографія М. І. Степаненка стала настільною книгою, позаяк вона є глибоким синтетичним комплексним дослідженням. Продумана автором структура монографії (особливо поділ основної частини на окремі сторінки, а сторінки восьмої ще й на вісім епізодів) дозволяє викладачам швидко черпати інформацію. Оригінальна літературна організація тексту, мистецтво побудови «замість вступу» й «замість висновків», сторінки першої й слова особистості, основної частини, а також цікава й талановита інтерпретація літературних подій і явищ окремих майстрів пера робить цю монографію доступною для всіх

станів суспільства, спонукає до роздумів. Активно нею користуються студенти закладів вищої освіти, книга сприяє їхньому творчому, аналітичному мисленню, допомагає формувати професійно компетентного вчителя української літератури.

Публіцистичний доробок Олесь Гончара проаналізувала Валентина Галич «Олесь Гончар – журналіст, публіцист, редактор: еволюція творчої майстерності» (2004 р.) [2].

«Щоденники» Олесь Гончара досліджували й такі літературознавці, як Олександр Галич «Особливості щоденника Олесь Гончара 1943-1945 років», Марія Возна «Жанрове розмаїття «Щоденників» Олесь Гончара», Світлана Ігнатієва «Про деякі особливості мемуарного тексту (на матеріалі «Щоденників» Олесь Гончара), Світлана Ленська «Шістдесятники у «Щоденниках» О. Гончара, Олена Медоренко «Жанр автокоментаря в щоденникових спогадах Олесь Гончара», Ніна Степаненко «Олесь Гончар про «українського Сократа» Григорія Сковороду» [3].

Їхні розвідки допомагають нам пізнати таємниці творчої майстерні талановитого прозаїка та публіциста, відчуті всю складність і водночас неповторність роботи митця, зрозуміти її специфіку.

Тема «Митці розстріляного відродження» у «Щоденниках» Олесь Гончара є особливою. До неї він звертається багато разів. Як митець розуміє, що тоталітарна система завдала найбільшого удару по українству, «не в громадянську війну, не збройно..., а в роки «великого перелому» та голодоморів, коли тотальному руйнуванню було піддано все наше село, цей живильний ґрунт нації, коли ліквідації (суцільної) зазнали церква, мережа «Просвіт», українська наука й культура, коли в крові нечуваного терору захлинулось наше Розстріляне Відродження» [4, 3 с. 518].

У межах нашої статті з'ясуємо ставлення світового інтелектуала другої половини ХХ століття Олесь Гончара до проблеми розстріляного відродження.

Як відомо, зростання українізації супроводжувалося наступом на українську інтелігенцію, що переріс у жахливий терор. У 1930 році відбувся так

званий процес Спілки визволення України, на якому було засуджено провідних діячів ВУАН; а в Академії проведено «чистки», заарештовано академіка Михайла Грушевського, Матвія Яворського.

Павло Постишев хизувався, що лише Наркомісаріат очистили від двох тисяч людей, що належали до націоналістичних елементів; під ці «чистки» потрапили 300 вчених і письменників.

1933-1934 – це кульмінація в розгромі українського культурного життя: заарештували поета, прозаїка, драматурга Михайла Ялового, застрелився Микола Хвильовий, ув'язнений Остап Вишня, заарештовані і розстріляні Григорій Косинка, Дмитро Фальківський, Кость Буревій, Олекса Влизько; до концентраційних таборів вивезено українських письменників Миколу Куліша, Валер'яна Підмогильного (обидва на Соловках як особливо небезпечні отримали камери-одиночки), Миколу Зерова, Олеся Досвітнього, Григорія Епіка (як сексот НКВС мав поліпшені умови життя), Михайла Драй-Хмару, Євгена Плужника, Павла Филиповича, Бориса Антоненка-Давидовича, Василя Вражливого, Сергія Пилипенка, Дмитра Загула, Олексу Слісаренка — заарештовано більшість членів і кандидатів у члени Спілки письменників України, літературні угруповання знищено; заарештовано й розстріляно кілька сотень кобзарів; закрито театр «Березіль» у Харкові, а його творець-експериментатор Лесь Курбас і актори опинилися у трудових таборах, вилучено з прокату геніальні фільми Довженка, а сам кінорежисер, рятуючись від смерті, переїхав до Москви, знищено талановитих українських художників, композиторів і навіть співаків. Орест Субтельний пише: «Із 240 українських письменників тоді зникло 200», а «із 85 вчених-мовознавців ліквідували 62» [5, 364]. Сьогодні ми знаємо, що це далеко не точні цифри, насправді — більше загинуло.

Юрій Лавріненко, оперуючи документами, стверджує, що «1930 року в Україні зі своїми творами виступали 259 письменників; після 1938 року з них залишилися діючими тільки 36» [6, 6].

Автор передмови антології «Розстріляне відродження» Михайло Наєнко справедливо стверджує: «За цими цифрами неважко побачити не тільки трагедію письменства, а трагедію нації, бо ж кожна знищена чи відлучена від літератури особистість була справжнім цвітом тієї нації, її найбільш потужною енергією. Влада зацікавлена була в нейтралізації цієї енергії, оскільки без неї решта «народу» перетворюється на звичайну тяглову силу історії, котра піддається керуванню без найменшого опору. Досвід показав, що для відродження знищеної енергії українського народу в 20-30-их роках треба було щонайменше півстоліття; за цей час дозрів у народу такий потенціал, який дав змогу хоча б наблизитись до рівня енергії 20-их років і посприяти навіть здобуттю Україною незалежності» [6, 6]. Культуру України закуто «в параліч несвободи» (Ю. Лавріненко).

Із обуренням Олесь Гончар пише в «Щоденниках» про Російську імперію зла, яка винищувала український інтелектуальний цвіт:

«18.08.1992

Учора Борис Гривачевський, телевізійний журналіст, залишив мені свою книжку про Соловки. Документальне дослідження. Наче все вже знав про той острів та його в'язнів, однак тепер знову, коли читаю, моторошно стає. Наче вся Україна опинилась на тому острові серед зойку чайок під низькими осінніми хмарами... Поєднались там усі. Калнишевський і професор Яворський... Зеров, відклавши каторжанське кайло, схилився й читає котрогось із латинських поетів. Напівзбожеволілий Куліш блукає ночами під мурами споганеної чекістами церкви... Плужник вмивається перед смертю водою Півночі, уявивши, що це вода Дніпра... Лесь Курбас, Ірчан, Слісаренко — галичани й східняки поєднались на тих болотах... Филипович і Драй-Хмара, Григорій Коляда й Василь Вражливий... Що ж це було? Як виникло? З усіх імперій, що були на світі, не було жахливішої, ніж ця, московська... Ні фараони, ні римські цезарі не доходили до таких глум лінь над людиною... І ми в цій імперії жили! Дихали її отруєним повітрям! О, прокляття, прокляття їй навіки-віків!...» [4, 3, 429-430].

Олесь Гончар українських митців першої половини ХХ століття поділяє на дві групи – розстріляних і недорозстріляних. Із найдостойніших художників слова розстріляного відродження особливо високо цінує натури цільні, такі як Григорій Косинка, Микола Куліш, Іван Багряний.

Скажімо, в уяві Олесь Гончара Іван Багряний – це Лицар Духу, а його духовне життя сповнене глибоких патріотичних переживань і боротьбою за суверенну Україну. Він стверджує, що відродженню нації маємо завдячувати письменникові, який став виразником і збудником національного прозріння. Олесь Терентійович високо оцінює Івана Багряного й за те, що вивів свої твори на арену світової культури, засвідчивши вболівання за власну державу й рідний народ; сприяв вихованню мужності нації.

В діарійному записі від 23.06.1991 року читаємо: «Не знаю, чому наші літературні судді так мало говорять про Багряного! Адже він... вище багатьох! А життя яке! Джек Лондон міг би позаздрити... «Сад Гетсиманський» і «Тигролови» – це ж європейська першокласна література... Яка несправедливість. Треба все зробити, щоб широко відкрити його Україні, на Багряному, на його мужності має формуватись українська молодь! А яка в ньому вітальна сила, який життєлюб...» [4, 3, 362].

Творчість лідера групи «Вапліте» оцінює критично, але, на нашу думку, справедливо: «Зараз у нас у моді Хвильовий, спішать висловити захоплення – хто читав, хто й не читав. У мене до нього складне ставлення, щось не дає прийняти його повністю в душу. Занадто він фанатик ідеї. Багато неврастенії в його писаннях. А нападки на Шевченка («саме цей іконописний Тарас загальмував, мовляв, нам розвиток нації»), випадки проти українізації, проти діячів «СВУ» – як і чим це все виправдати? І коли тут говорить Хвильовий, а коли Фітільов? Мені здається, йому завжди не вистачало любові до України, якраз того святого Тарасового вогню. Кажуть, він змушений був політикувати так, життя було жорстоке, хіба це виправдання? Звичайно, він жертва революції з її тероризмом, з ламанням всього гуманного, що опиняється в тих класових жорнах... Звідси муки роздвоєності людини, яку розтерзують почуття

несумісності революційного фанатизму й реальної правди народного життя... Звідси той трагічний постріл. Як людина, Хвильовий, звичайно, викликає співчуття» [4, 3, 319-320].

В. Фащенко вважає, що «кобзарофобія» Хвильового породжена:

– впливом П. Куліша, М. Драгоманова, літературного авангарду, зокрема футуриста М. Семенка;

– гострою реакцією на вульгарносоціологічне, «партійне» шевченкознавство 20-х років;

– підходом до поезії з міркою політичної доктрини;

національним нігілізмом особливого гатунку – за Франком, нелюбов'ю до України з надмірної любови;

– заперечував свого великого предтечу постільки, поскільки мав світогляд протилежний до його світогляду – Шевченко – кордоцентрист, націоцентрист, демократ; Хвильовий – раціоцентрист, космополіт, тоталітарист.

Діарійний запис від 14.05.1998 року засвідчує, що Олесь Гончар тверезо характеризує внесок Хвильового в українську культуру і його місце в ній: «Виступає на телевізії група діячів, серед них Павличко. Коли черга дійшла до нього, викрикує ні з сього ні з того:

– Хвильовий – великий чоловік!

А я сьогодні саме читав Донцова, скільки цей «великий» [Хвильовий] плував грішне з праведним, істеричував, без кінця каявся, їхав «робкором» на Донбас і навіть передсмертну записку закінчив істеричним гаслом: «Хай живе комунізм!».. Постать трагічна, це правда, і талант мав, але чим же великий? Великий Шевченко своєю непоступливістю й любов'ю до України. Цим великі й Довженко та Багряний... Треба бути точним у дефініціях...» [4, 3, 369].

Доповнює портрет Миколи Хвильового світовий інтелектуал другої половини ХХ століття ще й такими міркуваннями: «Думається мені, що трагедія Хвильового – у роздвоєності ідейній і національній, у втраті ілюзій, у духовній збанкрутілості. Українство його було поверхове, це «ваплітяни» зробили з нього собі кумира за відсутністю справжнього лідера. І не треба його

за вуха тягнути до УПА, ставити поруч із Коновальцем та Бандерою. То були натури цільні, віддані Україні навіки, а що з ними спільного мав цей недавній чекіст Фітільов, якого кидало на палубі з борту на борт. Він симпатичний зі своєю гітарою в руках, він товариський, гострий полеміст і нервовий гарний романтик...» [4, 3, 460].

В уяві критика Микола Хвильовий був пристосуванцем, а не лідером нації, як дехто сьогодні намагається його зробити. Олесь Гончар нагадує, як «нервовий романтик» не зміг відмовити владі у написанні матеріалу із засудженням СБУ, а вона свідомо використала авторитет письменника серед творчої інтелігенції для виправдання репресій, спрямованих на дискредитацію і знищення інтелектуальної еліти. Микола Хвильовий активно приєднався до погрому, що мав антиукраїнський характер, дискредитував себе постійним засудженням минулих «помилок» і «хвильовизму».

Олесь Гончар 02.07.1967 записав у «Щоденниках»: «Інтелігенція – нерв нації. І звідси відповідальна роль інтелігенції в національному житті» [4, 1, 425].

Розуміючи, що винищення української інтелігенції призвело до знекровлення нації, Олесь Терентійович свято ставився до пам'яті страчених і як людина системи (секретар Спілки письменників) ніколи не зганьбив себе негативними публічними характеристиками митців розстріляного відродження, хоча партійні керівники й спонукали його до цього.

У записі від 11.08.1994 р. читаємо: «Слухаю передачу про Василя Вражливого. Ще один з вигублених... Родом із Опішні, справжнє прізвище Штанько. У нас на Кобеляччині, серед безлічі хуторів був і хутір Штаньки. Може, то були якісь йому родичі? Змело всіх «сталінською мітлою»... І «гріх» Вражливого полягав у тому, що він – «син розкуркуленого». Ну й ще, звісно, японський або бразильський шпигун.

Ні Сталін, ні його трибунали, гадаю, ніколи не мали сумніву, що перед ними вигадані «вороги, агенти іноземних розвідок»; кати самі добре знали, що винищують людей безневинних». Винищували ж тому, що перед ними була

нація обдарованих, волелюбних людей і тим особливо небезпечна для сталінської імперії... Так гинула – на очах цивілізованого світу – хліборобська українська Атлантида! Зло, вчинене проти нас, – безмежне. Але наймерзенніше в тій системі було, що вона піддавала розтлінню народ, нацьковувала брата на брата, сина на батька...» [4, 3, 540]

«Розстріляне відродження», в сентенціях Олеся Гончара, це не тільки ті, кого стратили або помер у тюрмах, а й ті, хто залишилися жити, але зазнали принижень від тоталітарної системи, а потім і духовних зламів. Такими були Павло Тичина і Максим Рильський, Остап Вишня і Юрій Яновський, Володимир Сосюра і Микола Бажан, Олександр Довженко.

Від 16.07.1994 записано: «Захищався від терору хто як міг: Яновський – «Вершниками», Довженко – «Аероградом», Рильський і Бажан – одами Сталіну... Але хіба можна їм це ставити на карб, як це роблять теперішні молоді? Хіба легше було б Україні, якби й ці погинули на Соловках та в сталінських катівнях? Адже потім вони таки допомагали нам захищати українську мову й культуру, вони передавали нам – кожен по-своєму – дух 20-х років, дух українського ренесансу... Дорожити ними маємо, шанувати, а за гріхи... Бог їм суддя. Бог і ніхто крім нього» [4, 3, 537].

Олесь Терентійович усвідомлював, що ніде в союзних республіках чистки, репресії й усілякі гатунки бюрократичного утиску не набули такого вбивчого розмаху, як в Україні. Від 12.03.1995 р. він записує: «Слушно писав Юрій Лавріненко про те, що «історія української (зокрема й пореволюційної) літератури наскрізь трагічна, а біографії письменників, зібрані докупи, могли б нагадувати житійні писання про великомучеників»; відзначає, що «диявольська» тоталітарна система, підступний режим «залазив у саму душу і зсередини руйнував її. Хіба ж не в цьому трагізм Хвильового та багатьох інших, пізніших, не вільних від ілюзій? Їхні спроби «перехитрити режим», вести гру зі злом майже щоразу розгадувались і кінчались погромом» [4, 3, 561].

Із групи «недорозстріляного відродження» Олесь Гончар у своїх «Щоденниках» вирізняє таких митців, як Олександр Довженко, Павло Тичина, Юрій Яновський Остап Вишня, Петро Панч, Микола Бажан.

Висновки.

Пишучи про розстріляних і недорозстріляних відродженців української культури I половини ХХ століття, Олесь Гончар із розрізнених мозаїчних діарійних записів створює політичну й естетичну панораму цього періоду.

Політична панорама увиразнюється числовою статистикою, наведеною Олесем Терентійовичем, а ще описами жахливого сталінського тоталітарного режиму, парадоксами жорстокої доби, аналізами літературного процесу різних періодів, представленими літературними портретами політиків, учених, письменників.

Читачів вражають картини штучного вилучення з літературного процесу першої половини ХХ століття яскравих мистецьких явищ і постатей, спеціально влаштованим руйнуванням розквіту української культури, її відродження.

Олесь Гончар наводить фрагменти біографій митців розстріляного й недорозстріляного відродження, показує їхню трагічну життєву деформацію: «Тичина періоду сталінщини – це хвора, зацькована людина, поет глибоко нещасний, з травмованою тонкою психікою» [4, 3, 489]; Микола Бажан – «не знав щастя», «жертва нелюдської жахливої системи», «зламаний ще в роки терору» [4, 3, 362]; Тодось Осьмачка – «арешти, атмосфера періоду (після «СВУ») таки довели його до хвороби» [4, 3, 577].

Олесь Гончар засвідчив зміну картини цінностей і координат у літературі другої половини ХХ століття й застеріг не ставити під сумнів видатного місця в українській поезії ні Павла Тичини, ні Максима Рильського, ні Володимира Сосюри, ні Миколи Бажана, а в прозі ні Остапа Вишні, ні Юрія Яновського, ані, тим паче, Олександра Довженка.

Діарійні записи Олеся Гончара показують, що навіть пристосування цих митців до режиму тоталітарної держави залишало простір для збереження українства в творчості й щоденної боротьби за виживання нації; боротьби

чесної й довготривалої за рідне слово. Учений-філолог радить об'єктивно аналізувати спадщину доби розстріляного й недорозстріляного відродження, проникаючи в глибокі суперечності епохи й зумовлені «підрежимним, карцерним світом» гріхи у світогляді та художньому доробку. Олесь Гончар розумів, що геніальність і талант цих митців пригнічувався внутрішньою боротьбою між національним і класовим, адже їх вчили забувати національні й загальнолюдські цінності, а класову свідомість і політику виносити на вершину творчості. Із трьох поетичних майстрів слова першої половини ХХ століття – П. Тичини, М. Рильського, М. Бажана – Олесь Гончар вирізняє першого як геніального й найменш захищеного, а із прозаїків, безперечно, О. Довженка, який завжди дивував багатством і різноманітністю художніх обдарувань, всебічністю мистецького хисту, як геніального й знову ж таки найбільш трагічного.

Світовий інтелектуал в оцінці митців як розстріляного, так і недорозстріляного відродження виявляв певний суб'єктивізм, чи, за словами Михайла Наєнка, «залишав місце для дискусій». Критичні ж зауваги Олеся Гончара, думаємо, впливали з його генетики українця, і він, як барометр, точно визначав роль того чи іншого митця в розвої української культури.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Степаненко М.І. Літературний простір «Щоденників» Олеся Гончара [Текст]: Монографія / М.І Степаненко. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2010.- 528 с.
2. Галич В.М. Олесь Гончар – журналіст, публіцист, редактор: еволюція творчої майстерності: Монографія / В. М. Галич. – К.: Наук. думка, 2004. – 816 с.
3. Феномен Олеся Гончара в духовному просторі українства: Збірник наукових статей / За ред. М. І. Степаненка, В. А. Мелешко. – Полтава: АСМІ, 2008. – 456 с.
4. Олесь Гончар. Щоденники: У 3-х томах / О. Т. Гончар; упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В. Д. Гончар. – К.: Веселка, 2002-2004. –

Т. 1 (1943-1967). – 2002. – 455 с.

Т. 2 (1968-1983). – 2003. – 607 с.

Т. 3 (1984-1995). – 2004. – 606 с.

5. Субтельний Орест. Україна: історія / Пер. з англ. Ю. І. Шевчука; Вст. ст. С. В. Кульчицького. – К.: Либідь, 1991. – 512 с.

6. Лавріненко Ю. А. Розстріляне відродження: Антологія 1917-1933: Поезія – проза – драма – есей / Підгот. тексту, фахове редагування і передм. проф. Наєнка М. К. – К.: Вид. центр «Просвіта», 2001. – 794 с.